

Tkáčiková, Eva

Medziliterárne a medzikultúrne kontexty tvorby Jakuba Jacobea

Slavica litteraria. 2011, vol. 14, iss. 2, pp. [125]-130

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115816>

Access Date: 05. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

EVA TKÁČIKOVÁ

**MEDZILITERÁRNE A MEDZIKULTÚRNE KONTEXTY
TVORBY JAKUBA JAKOBEA****Abstract**

Jakub Jacobeus is an interesting person of Latin poetry who belongs both to Slovak as Czech literature and culture. He is famous as an author of Latin poem *Gentis Slavonicae lacrumae suspiria et vota*. The study try to explain not only his poetical individuality but also his importance as a theological authority. The study also deals with various aspects of Latin humanistic literature and importance of this author as a builder of specific humanistic nationality.

Key words

Jakub Jacobeus ■ Latin humanistic poetry in Slovak and Czech literatures ■ theological authority

Jakub Jakobeus patrí medzi tie historické osobnosti, ktoré majú svoje miesto tak v dejinách českej, ako aj v dejinách slovenskej literatúry. Jeho pohnutý život poznamenali predovšetkým ťaživé udalosti pobelohorskej porážky (1620), keď muselo Čechy opustiť veľa predstaviteľov českej protestantskej inteligencie a prenasledovanie nekatolíckych českých stavov bolo veľmi kruté. Mnohí z nich sa usadili na Slovensku, kde na začiatku 17. storočia našli primeranejšie podmienky. Bolo to predovšetkým zásluhou protestantských magnátskych rodín, ktoré v tom čase podporovali českých exulantov a postarali sa aj o ich profesionálne uplatnenie. Najaktívnejší boli predovšetkým Ilešházyovci a Suňogovci, a tak sa mnohí exulanti usadili v Trenčíne, resp. na Orave.

Jakub Jakobeus prišiel do Uhorska na konci r. 1624 pričom putoval cez Žilinu a Predmier do Trenčína. Už v tom čase bol známy ako vynikajúci básnik, autor latinskej príležitostnej poézie, ktorá dodnes patrí medzi skvosty českej latinskej humanistickej poézie. Predovšetkým jeho epithalamiá sú zaujímavou ukážkou latinských príležitostných svadobných básní. V intenciách dobového umeleckého kánonu sa opierali o biblické i antické vzory, ale zároveň v nich rezonovali vtedajšie zvyklosti a spoločenské pomery a Jakobeus v nich nazna-

čil aj schopnosť nielen dokonale napodobniť veľkých antických básnikov, ale prejavil aj určitý subjektívny autorský postoj. Napokon začiatkom 17. storočia do formálne a jazykovo dokonale vybudovanej latinskej príležitostnej poézie začína vstupovať intenzívny záujem o súveké spoločenské pomery a pertraktujú sa v nej zároveň aj myšlienky späté s určitou regionálnou osobitosťou a to tak v českom, ako aj v slovenskom prostredí. Ako príklad možno uviesť Jakobeovo epithalamium *Vana cuculligerum discedant somnia patrum* (*Nech sa rozplynú prázdne sny pátrov, čo kapucne nosia*, 1617), ktoré venoval pražskému duchovnému Václavovi Nuceliovi. Táto báseň totiž okrem obvyklých gratulačných formulácií s istým ironickým ostrým rieši aj problém celibátu katolíckych duchovných:

*Nech sa rozplynú prázdne sny pátrov, čo kapucne nosia,
tvrdiace: kňazi vstúpiť nemôžu v manželský stav!
Nech len považujú – ak je (či sa vymýšľa) sedem
sviatostí riadnych (srdc zbožných spása a nádej to vždy)
o manželskom stave: čím jeho podvrátia práva ?*

V inej básni *Taedia post ludi queis taedae cura jugalis* (*Môžeš sa starať už o zväzok manželský...*, 1617), ktorú venoval rektorovi školy v Mělníku, prezentuje úvahy o všeobecnom úpadku vzdelanosti (*zriedkavým vtákom je duch, čo je vedychtivý, veď každý váži si nenásytný, prepchatý žalúdok viac!*) a všeobecnej kultúrnej úrovne (*Múzy nemajú vážnosť a vavrín úctu zas ...*).

Po príchode do Uhorska aj Jakub Jakobeus, tak ako mnohí iní českí exulanti, patrili medzi obdivovateľov Gašpara Plešházyho, od ktorého očakával pomoc a podporu. Jemu ako „*najosvietenejšiemu, vznešenému a najurodzenejšiemu bohatierovi i pánovi*“ venoval cirkevno-historický spis *Idea mutationum Bohemo-evangelicarum* (*Obraz premien českých evanjelických cirkví v prekvitajúcom kráľovstve českom*, 1624), v ktorom opísal utrpenie českých protestantov a zdôraznil myšlienku o spoločnom utrpení cirkvi a vlasti. Svoje rozprávanie začína historickým exkurzom do čias začiatkov pokresťančovania a pripomenie pôsobenie Cyrila a Metoda, ktorí „*vzdvihli medzi českým národom pravé svetlo evanjelia, žiariace uprostred temnôt sta denné slnce a s božou pomocou obrátili v Prahe na spasiteľnú vieru Ježiša Krista i Bořivoja i Ludmilu, jeho manželku*.“ Celé dielo je popretkávané pasážami z dobových kroník, historických spisov, je tam množstvo biblických citátov a prebratých pasáží od antických vzorov. Jakobeus v podstate adaptuje viaceré české pramene, zaujímavý je však jeho určitý nadhľad, resp. pokus o objektívne opísanie udalostí, ktorých bol svedkom a ktoré ho v podstate priviedli k vlasteneckému citeniu. Na základe pomerne objektívneho popísania historických udalostí stavovských bojov Jakobeus dospel k názoru, že krivdy páchané na cirkvi majú nebezpečný dosah aj na prežitie vlastného národa. Samotné venovanie diela G. Plešházymu je

na jednej strane akýmsi osobným volaním o pomoc a podporu v nezávideniahodnej situácii exulanta, ale zároveň Jakobeus chcel upozorniť tohto významného šľachtica a uznávanú autoritu na nebezpečenstvo postupného narastania konfesijného napätia v Uhorsku. V istom zmysle varoval pred možnými nebezpečenstvami pre cirkev i národ vo všeobecnosti. Svedčí o tom aj zmienka o „*skazonosnom more*“ v dedikačnom úvode, ktorá môže byť aj narážkou na rysujúce sa nebezpečenstvo náboženského prenasledovania.

Pobyt v Trenčíne však napriek nespornému úsiliu o priazeň vrchnosti nebol pre Jakobeusa úspešný, nedočkal sa riešenia svojho postavenia, a preto sa rozhodol odísť na východné Slovensko a usadil sa ako kazateľ v Kučínine, Soli a neskôr v Prešove. V Soli vydal zbierku príležitostnej poézie *Otii vernalis Anni M.DC XXVII Aegrisomnia* (*Blúznivé sny vo voľnom čase na jar roku 1627*, ktorej príležitostnosť je postavená na udalostiach spojených s Bethlenovým povstaním a tzv. bratislavským mierom uzavretým v decembri 1626, ktorý v počiatočných dával uhorským protestantom nové nádeje na lepšie časy. Zbierku venoval Františkovi Rákoczi I. a Alexandrovi Kapymu. Okrem konvenčných príležitostných enkomických veršov zbierka obsahuje aj texty, ktoré naznačujú Jakobeovo úsilie o vyrovnanie sa s osudom exulanta a zároveň prijatie novej vlasti, ktorá prináša nové nádeje pre cirkev i pre celkový spoločenský život. Viaceré jeho príležitostné verše venované priateľom a predovšetkým osobnostiam vtedajšieho Zemplína obsahujú určité didaktické a mravné naučenia týkajúce sa napr. života a hodnoty duchovných a vyzdvihujú predovšetkým protestantizmus ako novú nádej na lepší život. Očividné je to napríklad v enkomieckej básni venovanej nastupujúcemu patackému kazateľovi Štefanovi Carolimu, v ktorej venuje pomerne rozsiahlu časť historickému pohľadu na dejiny kresťanstva s osobitým dôrazom na protestantizmus:

*Potom cirkevní otcovia Augustín, Bernard a Gregor,
potom zas učenici z Kristovho zástupu, hľa,
porozsievali posvätné semä tam po celom svete,
semä, čo večný Otec z náručia nasypal im.
Anglia Viklefa, potom aj Husa bohaté Čechy,
Francia Kalvína zasa velebit' príčin dost' má.
Svätá ríša priam za tvojho učiteľovania, božský
Filip Melanchton, hlavu dvíha až k nebesiam hor...*

Začiatkom 40. rokov 17. storočia sa Jakobeus usadil v Prešove a tu sa naplno prejavil nielen jeho talent básnika, ale predovšetkým sa rozvinula jeho kazateľská činnosť a záujem o históriu. Okrem dominujúcej latinčiny nájdeme už aj texty písané v biblickej češtine (ide predovšetkým o kázne).

Daniel Sinapius v pozoruhodnom úvode ku svojmu najznámejšiemu dielu *Neo forum Latino-Slavonicum, Nový trh latinsko-slovenský* (1678) podal

prehľadnú informáciu o dovtedajších vedomostiach o Slovanoch, ich jazyku sídlach a zvykoch. Medzi dôležité pramene zaradil aj dnes už nezvestnú historickú prácu Jakuba Jakobeu z r. 1642 *Viva gentis Slavonicae delineatio* (*Živý náčrt slovenského národa*), ktorá bola podľa prameňov napísaná v slovenčiacej češtine a bola jednou z prvých historicky spracovaných informácií o Slovákoch a zároveň bola koncipovaná aj ako obrana ich autochtónneho postavenia v Uhorsku. Predpokladá sa, že práca mohla vzniknúť ako odpoveď na dielo Dávida Fröhlicha *Der uralte Deutsch-Ungarische, Zipserische und Siebenbürgische Landsmann* (1641), v ktorej chcel Fröhlich dokázať autochtónnosť Nemcov na východnom Slovensku. Súčasťou tejto práce bola aj známa latinská Jakobeova báseň *Gentis slavonicae lacrumae suspiria et vota* (*Slzy, vzdychy a prosby slovenského národa*), ktorá podľa prameňov dopĺňala a v podstate v básnickej forme dopovedala mnohé idey obsiahnuté v tomto dnes už pre nás neznámom prozaickom texte. Podrobnú analýzu života a diela Jakuba Jakobeu s osobitým dôrazom na túto báseň podal v jedinečnej štúdií Jozef Minárik.¹ Minárik zároveň upozornil na to, že táto básnická skladba nie je Jakobeovým vlastným výtvorom, ale je iba zaktualizovanou adaptáciou 366 veršovej básne *Tempus erat, quo parva quidem, sed debita caelo gens* (*Boli časy, keď síce malý národ, ale oddaný nebu*) z tlače *Libellus supplex* (*Prosebná knižočka*, 1614) českého humanistického básnika Václava Klementa Žebráckeho (Zebracenus Clemens Venceslaus, asi 1589 – asi 1637). Tento predstaviteľ nekatolíckej českej inteligencie, ktorý musel podobne ako Jakobeus opustiť po r. 1620 Čechy, žil v Nemecku, Holandsku a nakoniec sa usadil v Anglicku. Bol autorom vlastenecky ladenej poézie, ktorá v mnohom Jakobeu inšpirovala. Stačí spomenúť jeho ódickú báseň na Čechy (*Funestis agitata fatis Bohemia, 1619*), ktorá hovorí o plačúcej vlasti, o neprávostiach páchaných na nekatolíkoch a o potrebe uchovania starobylých národných tradícií.

Jakobeova adaptácia napriek dokázateľnej kompilácii má jedinečné postavenie v kontexte tvorby tematicky sa viažucej k vlasteneckým témam. J. Minárik považuje túto báseň za epizujúcu báseň zastupujúcu národný epos.² Jakobeus totiž celý text vsadil do uhorského prostredia s osobitým podčiarknutím existencie slovenského národa, jeho slávnej národnej minulosti i nešťastí, ktoré ho v dejinách postretli. Nájde u neho jednu z prvých zmienok o cyrilometodskej misii ako o duchovnom začiatku Slovákov a možno predpokladať, že túto tézu o skutočnom duchovnom i kultúrnom počiatku slovenských a slovanských dejín rozpracoval i v spomínanej stratenej historickej próze. Ved' napokon Cyrila a Metoda pripomína aj v historickej práci venovanej dejinám českej cirkvi

¹ Život a dielo Jakuba Jakobeu. In: Jakub Jakobeus: Výber z diela. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1964, s. 7–189

² c.d. s. 132

Obraz premien českých evanjelických cirkví v prekvitajúcom kráľovstve českom, 1624. Jakobeus samozrejme pracuje s pojmami Slavica gens, natio Slava aj ako s historickými termínmi zahŕňajúcimi všeobecne Slovanov, ale pracuje zároveň aj s jasným vymedzením Slovákov ako národa žijúceho v uhorskej vlasti, dokonca si pomáha aj teritoriálnym vymedzením prostredníctvom pomenovania riek Hornád, Bodrog, Tisa, Dunaj. V tomto zmysle je zaujímavé a aj do istej miery metaforické ba až symbolické ponímanie Dunaja ako hlavného reprezentanta a svedka údely Slovákov i Slovanov, teda ide o obraz, ktorý rezonoval v slovenskej poézii až neskôr v období romantizmu:

*Svedkom tuná je otec vodstiev, sám vznešený Dunaj,
ktorý sa s dumným dunením valil, mohutné prúdy
vôd vpred hnal a veľa ráz starým korytom nie ver
spokojný, na miesta nové sa rútil a obrovské
vrchy podomieľal i – neznesúc uzdu – okolné kraje
nariekať nútil, tak odsúdil vraždenie desné i psov krv
chlípajúcich. Nuž, kto by ach, kto by sa mohol slz zdržať...*

Jakobeus podobne ako Klement parafrázuje Vergíliovu Eneidu, opiera sa o Bibliu a predovšetkým v obrazoch matky Slovákov pracuje s motívmi Piesne piesní i so žalmickými motívmi. Klementova báseň sa sústreďovala na nárek cirkvi, ktorá je ponížená a ako Kristova nevesta vhozená do náručia nepriateľov. Klementovi išlo veľmi jasne o vykreslenie neutešenej situácie nekatoľických stavov v Čechách, ktoré vyústilo do belohorskej porážky. Tieto motívy dokonale využil aj Jakobeus. Jeho matka Slovákov je predovšetkým protestantská cirkev, ktorá reprezentuje cirkev chrániacu národné záujmy a útoky na ňu sú zároveň aj útokmi na samotný národ. Prežitie a usušenie slz Matky Slovákov je nádejou pre celý národ. Jakobeus to veľmi jasne formuluje v záverečných veršoch svojej básne, v dialógu Krista s Matkou Slovákov:

*Dcéra moja, už neplač nad smutným osudom viac.
Pravicou touto len teba som bjal a bijavať budem,
v otcovskom náručí s láskou vždy som ťa choval však vedz.
Zanechaj strach (len upri pozornosť na moje slová)
nikdy ja nemávam, nie, lakomú ruku, to ver.
Kým len budú na nebi hviezdy, kým v mori zas piesok,
o teba ľúbezná, budem, o teba starať sa vždy.*

Nariekanie cirkvi ako trpiteľky nájdeme v slovenskej duchovnej poézii aj pred touto Jakobeovou básňou napríklad v duchovných piesňach Eliáša Lániho pričom si autor rovnako „pomáha“ obraznosťou s Piesne piesní i žalmov. Avšak stotožnenie cirkvi s matkou národa (Slovákov) uviedol do našej literatúry až Jakub Jakobeus. V istom zmysle na túto jeho myšlienku nadviazal v prvej polo-

vici 19. storočia až Ján Kollár svojou pamätnou kázňou *Nábožnosť a národnosť sú sestry*.

V súvislosti v teritoriálnym vymedzením územia pomocou riek Hornád, Bodrog, Tisa, Dunaj Jakobeus zároveň prízvukuje aj svoj vzťah k uhorskej vlasti, jasne však vymedzuje aj svoje chápanie etnicity reprezentované jazykom a slávnou kultúrno-duchovnou minulosťou. Práve pokiaľ ide o prihlásenie sa k multietnickému Uhorsku, v ktorom by mali jednotlivé etniká žiť vo vzájomnej zhode, treba spomenúť Jakobeovu kázeň *Anamnesis, to jest: Věčná a neumírající paměť založení domu božího národu Uherskému v svobodném a královském městě Prešově* (1642), ktorú predniesol pri príležitosti založenia nového maďarského chrámu v Prešove. Jakobeus sa v kázni predstavil ako „národu slavného a starožitého slovenského služebník“ pričom slovenských aj maďarských veriacich vyzýva, aby sa spoločne starali o chrám a spoločne sa modlili za požehnanie „národu uherskému“.

Táto kázeň, ale napokon aj Jakobeov pokus o národný epos jasne dokazujú vnútorne ukotvenú etnickú, národnú toleranciu, ktorá bola sformulovaná v slovenskom protestantizme už v základných článkoch Žilinskej synody a na ktorej vyrastali celé generácie slovenských vlastencov.